

nem az ő élete szorgalmát dicséri az a tematikus forráspublikáció is, amelyhez hasonló még a német medievisztika sem készített ez idáig: Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírások történetéhez a középkori Magyarországon*. Szeged, 1997.

- ²⁶ A középkori magyarországi egyházi bírások máig megkerülhetetlen összefoglalását írta meg és publikálta Bónis György a *Savigny Zeitschrift* hasábjain: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. (In: ZRG 80 Kan. Abt. 49, 1963, 174–235. p.) Magyar fordítása annak a kötetnek a végén található, amely az egész életén át gyűjtött, a szentszéki bírások középkori magyarországi történetének monografikus megírásához készített iratkivonatait, lényegében jegyzeteit tartalmazza: Bónis 1997, i. m., 621–658. p.
- ²⁷ Bónis 1997, i. m. 135. p. (1234. sz. iratkivonat, a továbbiakban: ikv.)
- ²⁸ Lásd azt az 1341. október 11-én kelt ügyvédvallást, amely a pápai küldött bírónaként eljáró Henrik bécsi skót apát előtt történt; Mihály pozsonyi prépost és Zalai Miklós kanonok adtak ügyvédi megbízást Bertold bécsi plébánosnak. Knauz–Dedek (disp.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1079–1349*. Esztergom, 1874–1924, III, 424. (A továbbiakban: Mon. Strig.)
- ²⁹ Nagy Imre – Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár*. Budapest, 1878–1920, Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis, 481, 518. p.

- ³⁰ Így például 1358: Theiner II, 36. p.; 1389–1390; *Monumenta Vaticana* I/3, 37, 62, 63. p.
- ³¹ Vö. 1311: Mon. Strig. II, 635–636. p.
- ³² Bónis, 1997, i. m., 638. p.
- ³³ Vö. 1344: Theiner I, 673. p.
- ³⁴ Vö. 1320: Mon. Strig. II, 777. p.
- ³⁵ DI 29998. A kérdésről részletesebben Karácsonyi János: Az erdélyi püspökség Erdélyen kívül eső főesperességei. In *Batthyaneum* I. 1911, 38–46. p.)
- ³⁶ Egy idézés 1390-ből: „*sub sigillo nostro pro audientia causarum deputato*”, in Szabó Károly – Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár*, VIII, 37. *Egy helynöki pecsét Vácról* (1399), Zsigmondkori oklevéltár, I, 5785. Ugyanaz Egerből (1400), DI 8575.
- ³⁷ Bónis, 1997, i. m., 639. p.
- ³⁸ A középkorban Magyarországon tevékenykedő közjegyzők okleveleinek hitelességére nézve lásd Rokolya Gábor: *A polgári közjegyzőség emlékezete. 1875–1949*. Budapest, 2009, 13. p.
- ³⁹ Vö. Bónis 1997, 135. jz., 639–640. Továbbá Eckhart Ferenc: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, in *MIÖG Ergbd.* IX. (1914) 423–427. p.

A hűtlenség tényállása és a bírói döntésre hivatott fórumok: egy rendkívüli és átpolitizált ügycsoport, amelynek a tétje, magának a rezsimnek és az államnak, beleértve egyik alrendszerének a bíróságnak, végső soron akár a bírónak a védelme. A felségsértés és a hűtlenség mindig olyan kiemelt bűnnek számított, amelyet rendhagyó eljárással és gyakran különleges bírói fórumok ítéltek meg.

Megvizsgálódó, hogy beszélhetünk-e rendszerszintű rendes és szokásos bíróságokról, és az adott korszak általános szabályainak megfelelő eljárásokról ott, ahol a szabályozatlanság, a hatalomgyakorlás ösztönössége és a rendkívüliség mondható az általános tendenciának? Továbbhaladva feltehető még a kérdés, hogy eljárási hibát, szabálytalanságot, törvénysértést vagy idegen példa hazai jelenlétét regisztrálhatjuk-e akkor, amikor a fő- és jószágvesztéssel járó ítéletek meghozatalánál nem a normarendszer betűje szerinti eljárásokkal találkozunk?

A király személyes ítélkezése és felségjogai a törvénykezésben, a Mohács előtti királyságban

Előhangként két mondatot, egy szépirodalmi és egy tudósi gondolatot sorolok egymás mellé: ahogyan az országban „*csak a király hatalma maradandó, s az ő homlokáról esik fény, akire esik*”¹, úgy igaz ez az ítélkezésre is, „*A királyi bírások fénye sugárzik azokra a tisztviselőkre is, akik a bírói hatalomnak részesei lesznek*”². Az Árpádok országában a bírások az uralkodó kezében összpontosult feladatkör, kifejezetten az ő személyéhez köthető egyházi és világi jogosultság. Ennek bázisát és gondolati hátterét megjelöljük a keresztény-hűbériség eszmeiségében, hiszen

Barna Attila

Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélkezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig

minden hűbérúr ítélkezik vazallusai felett, akár a láncolat legalsó fokáig is hatalommal bír.³ Más oldalról, a tényleges hatalmi viszonyokból, valamint az államot ért sérelem közvetlen jellegéből is ez következik. Kifejezetten hangsúlyozandó, hogy az állam elleni deliktumok esetében mindig az uralom praktikumára és közvetlen érdekére is tekintettel kell lennünk.

A király a bírói hatalom eredője⁴: nevében, képében és a felhatalmazása alapján, de ekkor még a közvetlen szereplésével, vagy legalább valamilyen eljárási közreműködésével (idézés kibocsátása, bírák kinevezése és utasítása, intézkedések felülvizsgálata és kegyelmezés jogának fenntartása mellett, stb.) folyik az ítélkezés.⁵

A hűség kötelező hódolata, a hivatalok, valamint fekvő jószágok uralkodó általi adományozása és elvétele a király, az ország elleni támadás (továbbá „*mások törvényes igazságon kívüli háborgatása*”, vagyis a hatalmaskodás)⁶ eseteiben, olyan tripuszon álló egységet alkot, amelyből

egyenesen következik és kötelező – az egyébként ilyen módon felelősségre nem vonható⁷ – felség eljárása.

A korai Árpád-kor oklevelei mindenekelőtt a személyességet hangsúlyozzák:⁸ akár a kapcsolatrendszer, akár a királyt ért sérelmet, annak jellegét jellemzik. Magára a bíróságra (*in praesentia regia*) és az eljárásra alig találunk utalást, annál inkább jelzők sokasága volt hivatott mutatni, hogy az úr és az ország ellen összeskivő tetteivel kizárta magát az uralkodó és hűséges követőinek köréből, és ennek jelét (*nota*) is adta.⁹ A legfontosabb forrásként szolgáló adománylevelek részletesen elmesélték az adományos érdemeit, másfelől pedig a hűtlenné vált korábbi birtokos alattvaló bűneit is elsorolták, jellemezték, kiszínezték. Az elbeszélések ilyen kettőssége azonban inkább arra volt hivatott, hogy bizonyítsa: mind a birtok elvétele, mind újbóli eladományozása megalapozottan történt,¹⁰ nem pedig magát az ítélethozatalt kívánta leírni.

Sok példánk van arra az államalapítást követő első évszázadokból, hogy a király ítélezésében meghallgatta főurainak véleményét, velük tanácsában törvénykezett (amit az oklevelek gyakran kiemelnek), sőt részt vehettek az udvarban működő többi bíróság munkájában is.¹¹ Az Intelmekben ennek követelménye, sőt az ilyen ügyektől való távolmaradás és helyettesek útján való eljárás távolságot tartó jó tanácsa is megfogalmazódik.¹² Mégis a hatalmi harcok eldöntésekor, a hűtlenek megbüntetésekor a királyt többnyire egyedüli és *legfőbb-legszemélyesebb*¹³ döntéshozóként, saját személyében intézkedőként jelenítik meg középkori krónikáink. Egybecseng ezzel, hogy legfontosabb helyettesének, a nádor általános és minden ország-lakos feletti illetékességének ügyében az Aranybulla úgy nyilatkozik, hogy ez korlátozást szenved, azon nemesek főbenjáró pereiben,¹⁴ akik fejüket vagy birtokukat veszthetik az eljárással. Ezekben az ügyekben a király részvételével, a „*király hírével*” kell a döntésnek megszületnie.¹⁵ Általánosan elfogadott és megszokott volt, hogy a király magához vonhatott bármely (nagyobb jelentőségű) pert. Különösen, amikor hűtlenségi vagy lovagi becsületbíráskodási ügyekben járt el, akár az adott testületnek (tanács, gyűlés stb.) így a *király jelenlétében* kitéllettel meghozott döntését eredményező eljárásban.¹⁶

Egyedi megoldásnak, különleges fórumnak és eljárásnak számít az 1298-as év során III. Endre és bárói által megkötött, egyedi szerződések sorával¹⁷ életre hívott ítélőtanács, amely politikai szövetségkötésüket volt hivatva biztosítani. A király és hatalmasai között létesült rituális esküvel fogadott paktum, amely megerősítette, helyesebben részletességében felül is írta az uralkodónak elvileg a koronázási eskü alapján amúgy is kijáró kötelezettségeket. A szerződést eláruló, eskü- és hitszegő,akit az esztergomi és a kalocsai érsek kiközösítési ítélete¹⁸ is sújtott, amely ha a királyt ítélte meg, feloldozást jelentett az alárendelték számára a köteles hűség alól.¹⁹ A bárók esetében a felségárulás szokásos következményeivel is számolniuk kellett, tehát a minden javaiktól és méltóságuktól megfosztással.²⁰ A „*familiáris bárók csoportja*” – együtt a királlyal – így bírói fórumot is alkotott, mely ellenőrzi, hogy kinél merül fel a hűtlenség gyanúja, és az ilyen ügyekben döntést hoz.²¹

Az 1298-as év más szempontból is rendhagyónak számít: az országgyűlés felhatalmazta az uralkodót, hogy bírósági eljárás mellőzésével büntesse meg a hűtleneket és a hatalmaskodókat²², szólván ezekben a végzéseiben további két különböző, de ekkortájt még sokszor egymásba mosódó deliktumról. Ugyanakkor intézkedésre kötelezte, sőt meg is fenyegette – szintén exkommunikációval – az ugyanitt „*lanyhának*” szidalmazott királyt.²³ Ítéltethet tehát az eljárási formások elhagyásával, minden megyében négy megválasztott nemes segítségével, akik hivatottak voltak megvizsgálni a hatalmaskodásokat, és arról jelentést tettek a felségnek.²⁴

Az egyházi átok és kiközösítés ítélete folyamatosan fel-tűnik a „*hatalmaskodók-hűtlenek*” megbüntetését célzó III. András-korabeli törvényekben (1298). Gyakorlatilag konkurál a világi büntetések rendszerével, ami az egyházi hatalom sajátos bírói döntésének és szankciójának – a korábbiakban már Szent István törvénye óta ismert²⁵ és alkalmazott²⁶ –, ezen mértékében szokatlan túlsúlyát jelentette. Miközben a végrehajtást, vagyis az anarchikus közállapotok során okozott sérelmek orvoslását, az éppen ezzel küzdő királyra hárította volna.²⁷

A király helyettesítése és őfelsége ítélete

A 13. századtól regisztrálható az a folyamat, amelynek során a király (esetenként a királyné) bíraskodásának helyettesítő képvisellete további intézményes formákat és megoldásokat öltött. S történt ez a nádor, majd az udvarispán-országbíró szerepkörében,²⁸ később a királyi jelenlét bíróságának tevékenységében.²⁹ Ugyanekkor egy másik jelentős változást is észlelhetünk forrásainkban: az uralkodó személyéhez fűződő viszonyrendszer kötelező fel-emlegetése mellett, rendszeressé válik okleveleinkben a Szent Koronához való hűség, illetve a korona ellen fordulás kiemelése.

A legfőbb bíró személyében megtestesített és megkövetelt, a karizmájához tartozó értékek közül több is az igazság kereséséhez, a méltányos döntéshozatalhoz, a könyörületességhez és kegyelmességhez fűződött.³⁰ Uralmi felségjogai közül kiemelkedő fontossággal bírt – az akár szimbolikus tartalmú, a megkoronázásakor első aktusként gyakorolt³¹ – törvénykezés, mégis megállapíthatjuk, hogy a 15–16. századra az uralkodó már egyre ritkábban ítélkezett személyesen.³²

Miközben a királyt állandóan helyettesítő fórumokról és méltóságokról komoly ismeretekkel rendelkezünk,³³ arra mégis nehezen lehet egyértelmű választ adni, hogy a királyi felhatalmazás alapján, de gyakorlatilag annak személyes közreműködése nélkül (sokszor távollétében³⁴) és egyre növekvő ügyszámban³⁵ ítélő bíróságok (*leegyszerűsítve a királyi bíróságok: nádori kúria; országbíró; a személyes jelenlét bíróságai; kancellária*) vajon eljártak-e önállóan a politikailag kiemelt hűtlenségi ügyekben is?

Anélkül, hogy a „*királyi jelenlét*”-re utaló elnevezéssel működő (királyi-jelenlét; speciális-különös; személyes),

különböző 13–15. századi fórumok történetébe belebonnyolódna, leszögezhetjük, hogy ezek eredeti életreható funkciója az volt, hogy a királynak (időről időre kicsit másként, újra meg újra) legyen „*saját bírósága*”³⁶.

A királyi különös jelenlét bíróságának (*specialis praesentia regia*) 14. század második felétől jól leírható átalakulását követően, a valóban a *király személye elé vitt ügyekben*, már az előtérbe kerülő és rangsorban is felül-emelkedő³⁷ királyi személyes jelenlét bíróságát (*personalis praesentia regia*) találjuk³⁸ mint megkülönböztető fórumot és elnevezést. Hajnik szerint Nagy Lajos uralkodásától, majd Zsigmond trónra kerülését követően ez a – kezdetben még – kivételes fórum az, ahol az uralkodó kiemelt ügyekben, tanácsában ítélt, és ott, ahol éppen tartózkodott. „*Csupán a felségsértési s hűtlenségi perek azok, melyekben már régi szokás szerint a király személyesen, nagyobb számú főpapok és országnagyokkal, tehát a nagyobb királyi tanácsban ítélt.*”³⁹ Bár a kutatók megállapításai nem teljesen egyértelműek,⁴⁰ azt joggal feltételezhetjük, hogy ez utóbbi fórumon többnyire az uralkodó személyes megjelenése, de legalább felügyelete mellett folytak a perek.⁴¹ Leginkább azok az eljárások⁴², amelyekhez a fejedelem személyes érdeke és eljárása fűződött, ezek legfontosabbikái a 14–15. századtól azok a hűtlenségi és hatalmaskodási ügyek,⁴³ amelyek elbírálására különleges szabályok alakultak ki.⁴⁴ Rendelkezések sora biztosította, hogy ezek a fejvesztéssel fenyegetett ügyek a kúriához, valamilyen a királyi megbízotthoz és közvetlen ítéltetésére hivatkozó fórumhoz kötelezően és egyre nagyobb számban eljussanak. A király a megbízható és szövetséges bírói segítségével, nemcsak a közállapotok felett, hanem a vagyonekbe és birtokadományozások kérdéseiben gyakorolt így aktív felügyeletet. Központi ítélőszékei pedig, fellebbviteli-felülvizsgálati és vitás hatásköri kérdésekben is döntő fórumként jártak el.⁴⁵

Ne feledjük: ez az az időszak, amikor az egyre romló hazai közállapotok közepette a fenti két tényállás jelentősen átalakul és kibővíti, kilép hagyományos medréből. Gyakorlatilag a korszakban arányosnak tartott büntetések okán egybefűzött tényállás csoporttá válik,⁴⁶ amely így természetesen egyre nagyobb számban szerepel a bírói fórumok előtt.⁴⁷ Eljárásjogi főszabályként az ugyanazzal az „*ítélletel-szankcióval*” fenyegetett tényállásokat sorolták egy csoportba (hűtlenségi; főbenjáró; egyszerű; nagyobb és kisebb; stb.), amelynek eredményeképpen nagyon különböző elkövetési módzatok és sértett jogági területek kerültek az azonosan kezelt bűnök kategóriájába.

Bár rendelkezünk forrással arról, hogy fő- és jószágvesztési ügyben hozott ítéletet az országbíró⁴⁸ – aki Bertényi szerint a királyi család és a király személyes ügyeiben elsődlegesen eljár –, mégis inkább a hatalmaskodás (azon belül is a nagyobb hatalmaskodás) névvel összefogott ügycsoportban látjuk nagyobb számban a király kiemelt helyetteseinek eljárását.

A későbbiekben, törvények sora deklarálja, hogy a király a főpapok és bárók, illetve a tanácsosok meghallgatása nélkül senkit ne marasztaljon el hűtlenség vétkében (1464:3. tc.; 1478:10. tc.; 1492:13. tc.).

II. Ulászló idején ez a kötöttség átalakul és tovább szigorodik, 1495-től már az országgyűlés válik hazánkban a hűtlenség vétkének elbírálására hivatott fórumává,⁴⁹ jelentősen lekorlátozva a király eddig csak szokásjog határait tiszteletben tartó, de kétségbe nem vont felségjogát. Kimondhatjuk, hogy megkezdődött az a jogalkotási és hatalmi küzdelem a király és a magyar rendek, később a Habsburgok és a magyar politikai nemzet képviselői között, amely a deliktumcsoporttal kapcsolatos kodifikációs folyamat legfőbb sarokkövévé vált a három részre szakadt királyságban.

A kegyelem megadása vagy megtagadása mint az uralkodói felségjog gyakorlásának egyik módozata rendkívül sokféle lehetett. Ha a jelentősebb ügyekben való eljárást és döntést a felség részben akár át is engedte elbírálásra, a kegyelmezés jogát többnyire – akár kifejezetten utasításba is adva, mint például Zsigmond idején⁵⁰ – megtartotta magának. A politikai indíték és bosszú kellő indítékot szolgáltatott a hatalom számára, hogy a főbenjáró-eljáráshoz kapcsolódóan szimbolikusan is kinyilvánítsa nemtetszését, éreztesse erejét azon területen, amely kívül esett a jogszabályok szabályozási területén. Gyakran fordult elő, hogy a királyi megkegyelmezést csak a kivégzést megelőző utolsó pillanatban közölték az ítélettel. A fejedelem könyörülete jelenthetett száműzetést, bebörtönzést,⁵¹ de valamilyen veszélyes vállalkozásban való részvétellel való megbízatást is.⁵² A hűtlenség deliktumának további sajátossága, hogy a „*különös királyi kegyelem – gratia principis*” mennyiben vonatkozott az elmarasztalt életére és mennyiben az elkobzott vagyonára? Hiszen ezek sorsa gyakran elvált egymástól. Werbőczy pedig – talán nem minden érdek nélkül (lásd a nádor előtti perekben a bírónak kijáró két részre vonatkozó előírások) – egy sor speciális szabályt állított fel, amelyek értelmében a kegyelemben részesített vagyonát nem vagy csak kisebb részében kaphatta meg, válthatta vissza, főbenjáró ügyekben pedig egyezkedhetett felperes „ellenfelével”.⁵³

Zárszó – Rendi küzdelmek és jogrendezés a Habsburgok Magyarországiában

A szétesett és túlélésért küzdő Magyar Királyság zürzaváros belpolitikai helyzete nem tette lehetővé a korábbiakban is egyre szerteágazóbbá váló eljárási és anyagi normák rendszerének jogszabályi-országgyűlési átfogó rendezését. A külön úton járó országrészek közül az Erdélyi Fejedelemség vitte hagyományosan tovább a középkori királyi udvar és ország jogi kultúráját, ám a folyamatos hatalmi harcok itt is tovább erodáltak az amúgy nehezen működő és fejedelmi önkényre jócskán módot adó ügycsoport szokásjogát.

A tartósan a közép-európai Habsburgok kezére kerülő és a császári trón érdekeihez kötődő országrész új irányítási, közigazgatási és jogi intézményekkel kellett, hogy megismerkedjen, helyenként szembekerüljön. Ezek az abszolutizmussal szembeni harcok diétai-rendi küzdelmek

és a sérelmi-jogvédelem ellenére, egyre eredményesebben szivárogtak be a mindennapok ügyintézésébe. A mohácsi csatát követő széthullás nemcsak a közjogi rendszer átalakulásában, de a jogélet területén is fokozatosan korszakváltást hozott. A 16–17. századra a felségjogok és a hatalom megosztásának uralkodói és magyar rendi koncepciója és eszmei háttere, „*kibékíthetetlenül állt egymással szemben. Hogy melyik érvényesül, csak az erő döntötte el.*”⁵⁴

A hatalmi és fegyveres harcok diktálta szigorításba beillesztett a hűtlenség kínálta súlyos követelmények felállítására és a királyi felségjogként értelmezett eljárásjogi szabályok kiterjesztő meghatározása és alkalmazása. A kivételes bűnhöz hozzárendelt, rendszeren kívüli, ítélőszékek és azok büntetései kezelhetetlen helyzetet eredményeztek. A 15–16. századi európai büntető-dogmatikába beépülő – és a hazai gyakorlatra az idegen bíróságok gyakorlata által közvetve ható – római és kánonjogi intézmények és elemek hatására tovább folytatódott a *felsősértés–felségárulás–hűtlenség* kerettényállás alkalmazásának fellazulása. Mind a védett tárgy, mind a személyi és területi hatály kérdésében módosultak az uralkodók és az államok felségét védő tényállások, nagy számban olvadtak be a korábbiaktól eltérő magatartások, tágra értelmezve a fejedelem és a felség (isteni, uralkodói, államterületi) fogalmát és sérelmét. Ez az elkövetési magatartások eredeti jelentése oldaláról közelítve büntető-dogmatikailag áttekinthetetlen és a hatalmi elnyomás eszközévé degradálta az állam védelmének eszméjét.

A király személyes ítélkezése és részvétele a törvénykezésben a Habsburgok időszakában megszűnt, helyét részben a királyi helytartó személye vette át.⁵⁵ Ugyanakkor megszokottá vált, hogy a felségárulási perek nem az ország rendes bíróságai vagy maga az országgyűlés, hanem ki-rendelt bíróságok útján nyertek elintézését. Gyakran maga az országgyűlés, a császár parancsára „*delegált bíróságot*” (*iudicium delegatum*), vagyis választott, eseti tagokból felkért különleges fórumot rendelt ki az eljárás lefolytatására. Így magyar ügyekben elfoglalt, a bécsi udvarból központilag irányított, a hazai jogban járatlan vagy azt szándékosan figyelmen kívül hagyó bírákra, esetleg összeülő bírói székekre maradt a rendelkezések értelmezése, döntvények általi szokásjogának megteremtése. Ennek egyik első jelentős és a hazai gyakorlatban félelmetes precedenst jelentő ügye Illésházy István hűtlenségi pere volt, ahol rendkívüli törvényszék (*extraordinarium iudicium*) került delegált bírákkal felállításra.⁵⁶ Később ilyen bíróság ítélte a Wesselenyi-összeskűvés résztvevői, II. Rákóczi Ferenc és a kuru mozgalom számos résztvevője felett.

A szatmári békekötést követően 1712-ben, a III. Károly megkoronázásával együtt meginduló országgyűlési munkálatok egyik legfontosabb feladata volt a szabadságharc törvényekkel történő lezárása. Az 1715-ös rendezés (1715:7. tc. a *felsősértés eseteiről*)⁵⁷ a felségárulási ügyek elbírálását – komoly megszorításokkal ugyan⁵⁸ – a király kizárólagos intézési-döntési jogkörébe utalta, továbbra is uralkodói felségjogként kezelte. A hűtlenségi ügyekben eljáró illetékes bírói fórumok és az ítélkezés tekintetében kimondta: a felségértési ügy elbírálása és vizsgálata egyedül a király személyére tartozik. Az uralkodó dönthet arról, hogy a büntetett együttesen magyar tanácsosaival, a magyar törvények szerint, Magyarországon (esetleg azon kívül) ítéli meg, ám határozhat akként is, hogy az elbírálásban személyesen részt nem véve, magyar bírakat rendel ki, akik a magyar törvények alapján, Magyarországon fognak eljárni. A törvény szövegéből kiolvasható az ország rendjeinek azon követelése, hogy az eljárás a hazai jog és a magyar bírák részvételével, lehetőleg az ország területén folyjon le.⁵⁹

1723-ban az átfogó bírósági reform keretében felállították a királyi ítélőtáblákat, valamint ezek fellebbviteli fórumát, a Hétszemélyes Táblát⁶⁰, és ettől kezdve ide utalnak minden olyan peres ügyet, amely a királyi fiscust, felperesi vagy alperesi minőségben érinti.⁶¹ A vagyoneklobzás mint a felségértési perek „mellékbüntetése” felperesi minőségben a királyi kincstár, a fiscus bevonását, illetve a királyi jogügyek igazgatójának első számú vádlói szerepben való megjelenését eredményezte a perekben. Az eljáró bíróságokról rendelkező (1715. és 1723-as) törvényeket az 1790/91-dik évi országgyűlés pontosította: a felségértés és a hűtlenség bűne – kéri a karok és a rendek, az ezzel ellentétes gyakorlatra utalva – az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a királyi tábla által, a törvényes föllebbezés érintetlenül hagyásával ítéltesse, nem érintve ezzel a kéréssel az uralkodó kegyelmezési jogkörét.⁶²

A fegyveres függetlenségi küzdelmek lezárásával a 18. század Magyarországon a viszonylagos béke évtizedei következtek. A kormányzati módszerek felvilágosult abszolutizmus néven ismert modellváltása hosszú idő után alkalmat nyújtott arra, hogy a magyar rendi (már erőteljesen polgárosuló) törekvések az országgyűlés és annak állandóan működő bizottságainak keretei között folytatódjanak. A nemzet létének és a hazai politizáló elit védelmének szempontjából a hűtlenség tényállása, a felségjogok terjedelmének és az eljáró hatóságoknak megnyugtató és pontos rendezése továbbra is a hazai büntető-kodifikáció legfontosabb kérdése maradt.

Jegyzetek

- 1 Makkai Sándor: *Táltoskirály*. Budapest, 2013, Helikon Kiadó, 88. p.
- 2 Bónis György: A személyes királyság kora. In *Emlékkönyv Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Szerk. Eckhart Ferenc és Degré Alajos Budapest, 1942, Stephaneum Nyomda, 98. p.)
- 3 „A királyt bírónak választják ingatlan és hűbérbirtok, valamint minden egyes ember élete fölött. A császár azonban nem tud minden tartományban egyszerre jelen lenni, és valamennyi bűncselekmény

felett mindenkor ítélkezni; ezért a fejedelmeknek grófi és a grófoknak soltési hivatalt adományoz.” – Szászütökör III. Könyv 52. p., „A fejedelmek élete és testi épsége fölött senki más nem lehet bíró, csakis a király.” – Szászütökör III. Könyv 55. p., Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Közreadja: Blazovich László és Schmidt József. Szeged, 2005, Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád megyei Levéltár, 230., 232. p.)

- 4 III. Alkotmányos Monarchiában az igazság kiszolgáltatásra nézve a Fejedelem jogáról (Jus Majestaticum) – *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*, MNL OL F135 – Erdélyi Országos Kormányhatósági levéltárak. Gubernium Transylvanicum Levéltára – Cista Diplomatica Diaetalia (1505–1692–1866), 24–25. p.
- 5 Degré Alajos: Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához. In *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. [Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 88. p.
- 6 Hármaskönyv I. Rész 13. cím *A királyi adományokról és nemeikről általában*, Werbőczy István Hármaskönyve (szerk. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen). Budapest, 1897, Franklin-Társulat, 75–76. p.
- 7 Hármaskönyv II. Rész 39. cím *Hogy fejedelmünk sem főbenjáró ítélet alá nem eshetik, sem saját személyében más ellenében esküdni, sőt jogait előadni sem tartozik*, 301. p.
- 8 Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 9. p.
- 9 Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpád-házi királyok korában. *Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. sz.*, Budapest, 1935, 14. p.; Bélinél a hűtlenség bélyege. – Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999, Dialóg Campus Kiadó, 179. p.)
- 10 Zsoldos Attila: Kárászi Sándor bán és utódai – Észrevételek a narratíók eredetéről és szerepéről. *Századok*, 135., 2001/2., 404. p.
- 11 Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 41–42. p.)
- 12 Szent István király intelmei Imre herceghez – *V. Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról*. Budapest, Serdián Kiadó, 2014.
- 13 Hajnik 1899, i. m. 42. p.
- 14 „Ezen korban a király vala a legfőbb ítélőbíra [...] a kinek helyettesei valának a Nádor, és orgbíro [...] a kik főben járó dolgokban a Király helyben hagyása nélkül vég ítéletet nem mondhattak.” – *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*. – II. *Historiai Rész: Az igazság kiszolgáltatása a két Magyarhonban kifejődéséről*. – MNL OL F135, 46–48. p.
- 15 „A nádorispán minden ember dolgában, ki országunkbeli, különbség nélkül ítéljen. I. § *De nemesek perét, ha fejük vesztébe vagy birtokuk veszedelmébe jár, a király hire nélkül el ne végezhesse.*” – Aranybulla 1222. VIII. – Corpus Juris Hungarici, KJK Kerszöv, Budapest 1999. (a továbbiakban: CJH).
Árnyalja ezt a szabályt Nyers Lajos azon megállapítása, hogy „A nádort a bírák, valamint a fej- és jószágvesztés esetén az elítélt birtokának kétharmadrésze illette.” – Nyers Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. (Hungária Nyomda, Kecskemét, 1934, 17. p.)
- 16 Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Debrecen University Press, 20–21. p.
- 17 Öt-hat ilyen jellegű szerződés megkötéséről tudunk. – Szücs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 468. p.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893, 5 MTA Könyvkiadó, 93. p.; Bertényi „valóságos hűbéri szerződés”-nek nevezi ezeket a pactiókat. – Bertényi 1976, 55. p.
- 18 Az egyházi interdiktum és kiközösítés ítélete az 1298-as cikkekben: II. törvény 5., 9., 12., 14., 15., 18., 20., 21., In Bolla Ilona – Rottler Ferenc: *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I*. Budapest, 1993, ELTE BTK, Nemzeti Tankönyvkiadó..
- 19 Degré Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*. (In: Válogatott jogtörténeti tanulmányok, Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 62. p.)
- 20 Szücs, 467–468. p.
- 21 „Ha ezek közül [...] egyiknek vagy másíknak barátsága, hűsége ellen gyanú támad, akkor azok, a kik hívek maradtak – ha csak egy is marad! – mondjanak ítéletet a gyanú, a vád felett” – Pauler, 593. p.
- 22 Ladányi Gedeon: *A magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt*. *Budapesti Szemle*, 1869/15., 168. p.
- 23 „7. A király kápolnájának egyházi tilalom alá helyezéséről, ha a hatalmaskodók ellen nem lép fel
- És ha király urunk az ilyenféle vétkezőket nem üldözteti, és megengedi, hogy a fent említett büntetéseket hanyagul alkalmazzák; lemond minden előjogáról, amit esetleg a tekintetben bír, hogy őt kiközösíteni nem lehet, a kalocsai érsek úr által, az összes főpapok tanácsának figyelembevételével, ahogy erre a király úr magát külön levélben kötelezte, kápolnáját a római szék helyezze tilalom alá.
18. A király ezeket a kiközösített személyeket a bíróságok hozzájárulása nélkül is büntetheti
- A király úr pedig ezeket a kiközösített személyeket ha róluk igaz jelentést kapott, a bíróságok hozzájárulása nélkül is sújtsa a megérdemelt büntetéssel, ha egyébként elégtételt nem adnak, s nem igyekeznek vétkeiket haladék nélkül jóvátenni és megszüntetni.
20. A király büntetéséről, ha az egyházak vagy nemesek elfoglalt birtokait vagy jogait nem adná vissza
- Elhatároztuk azt is, hogy miként az országlakókat illetőleg megparancsoltuk az elfoglalt dolgok visszaadását, úgy a király úr is tartozék mindazokat az elfoglalt dolgokat, melyek köztudomás szerint az egyházak vagy nemesek tulajdonát képezik, visszaadni; ha ezt nem tenné meg, a kiközösítés ítélete alá essék, melyet az érsek úr a főpapok hozzájárulásával mondjon ki.” – In Bolla–Rottler, uo.
- 24 Pauler, 585–586. p.
- 25 A büntettet elköveti, aki a király élete vagy méltósága ellen összeküvést sző, vagy megkísérli azt, sőt aki a tetséssel tudva egyetért. A büntetés a fentiekben leírt vagyonefélkőzbáson túl, a templomi oltalom megtagadása és a hívek közösségéből való kizárás. Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve – 51. *Fejezet a király és ország ellen való pártütésről*.
Ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen, annak oltalmat ne adjon a templom.
1. § És ha valaki akármilyen módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérli azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és foszszák meg a hívekkel való minden közöségétől. – CJH.
- 26 Néhány jellemző példa: Bánffy esztergomi érsek II. László „trónbitorlóra” 1162-ben egyházi átkot mondott. – Réthy László: *A Béla- és István-féle rézpénzekről*. *Archaeologiai Értesítő*, 1895/2., 163. p.; III. István „az esztergomi érsek által egyházi átokkal sújtatta” a Szent Jobbot őrző (*Berekis, ma: Szentjobb, Románia*) apátságot megtámadó hatalmaskodókat. – Fraknoi Vilmos: *A Szent jobb*. *Századok*, 1901, 884.; Gentilis bíboros (pápai követ) egyházi átokkal sújta Csák Mátét (1311.) – Reiszig Ede: *Róbert Károly és a János lovag-rend*. *Századok*, 1903, 526. p., ugyanez az esemény Thuróczy János, – Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Budapest 1980, Európa Könyvkiadó 212. p.
- Lásd még Ferdinandy Géza: *A felelősség elve a magyar alkotmányban I*, Athenaeum 1895/4., 22., 26. p.
- 27 Szücs Jenő az 1298-as – sok tekintetben rendhagyó – országos gyűlésben megfogalmazottakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy azok segítettek részleteiben meghatározni a hatalmaskodás tényállását: „magát a jelenséget a törvényhozás középpontjába emeli”. Ugyanakkor az ellenvélemények szerint „az egyházi interdiktum eluralkodása a szankciók között valami politikától idegen jelleget kölcsönöz a határozatoknak”. – Szücs, 464–465. p.
- 28 *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*. – MNL OL F135. 46–48. p.
- 29 Gerics József: Nápolyi – szicíliai hatás jelentkezése a IV. Béla kori bíráskodásban és jogéletben. In *Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Budapest, 1997, ELTE TFK 39. p.
- 30 „Isten félelme lebegett a szeme előtt mindig, minden ítéletében, de legfőként azokban a bűnügyekben, amelyekben véres megtorlást ir elő a törvény. Valami isteni sugallattól megvilágosítva, tudatában volt annak, hogy nem annyira az uralkodó uralkodik, inkább őfölte uralkodnak. Ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorát, mindig az irgalmas szelidséget alkalmazta.” – Első Szent Lászlónak, Géza testvérének és Első Béla király fiának megkoronázása és hadjáratai, 157. p.

- ³¹ Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában* Budapest, 1892, MTA, 3. p. /Értekezések a történettudományok köréből 15./
- ³² Pálosfalvi Tamás: Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk*, 2012/3., 22. p.
- ³³ Lásd még Bónis György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországán*, Budapest 1971, Akadémiai Kiadó; Gerics József: A magyar királyi kúria bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez, In *Jogtörténeti tanulmányok I.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 285–306. p.; Kumorovitz L. Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése – A királyi kancellária fejlődése a XIV. és a XV. század fordulóján, In *Regnum egyháztörténeti évkönyv 1942–1943.* Budapest, 1943., 455–497. p.
- ³⁴ Kondor Márta: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. *Századok*, 2008/2. 404. p.
- ³⁵ Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 1964/2., 189. p.
- ³⁶ C. Tóth Norbert: Hiteleshely és királyi különös jelenlét. Adatok a leleszi konvent hiteleshelyi működéséhez a 15. század elején. *Századok*, 2001/2., 413–414. p.
- ³⁷ 1464-ben Mátyás a fő és a titkos kancellária egyesítésével a királyi különös jelenlét bíróságát, a királyi személyes jelenlét bíróságába beolvastotta. – Hajnik 1892, 17. p.
- ³⁸ Bónis György: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények*, 1963/2., 236. p.
- ³⁹ Hajnik 1892, 11–12. p., További példák a hűtlenségi ügyek királyi tanácsban való intézésére: Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323), *Századok*, 1988/1–2., 99. p.; IX. *Durazzo Károly bűnhődése* – Pór Antal: Nagy Lajos 1326–1382, In *Magyar történeti életrajzok*. Budapest, 1892, Magyar Történelmi Társulat.
- ⁴⁰ Bónis szerint „1430 táján már körülírással kellett kifejezni, ha az uralkodó valóban maga akart a tanácsával együtt ítéletet mondani”. – Bónis 1963, 237. p.; „Amikor a király az országban tartózkodott, semmi akadály nem volt annak, hogy ő vezesse a személyes jelenléti bíraskodást.” – Bónis 1971, 144. p.; Hajnik 1899, 37–38. p.; Kondor 409. p.
- ⁴¹ C. Tóth Norbert mutat rá, hogy mivel Zsigmond az 1410-es évektől egyre többet tartózkodott az országon kívül, így a királyi személyes jelenlét bírósága is gyorsan átalakult. Megállapítja, hogy az 1420-as évektől, már csak azok az ügyek kerültek az uralkodó személye elé, ahol az idézésben vagy perindító parancsban szerepelt „a bárhol is tartózkodjék” formula. – C. Tóth 2001, 414. p.
- ⁴² Lásd 1435. évi (II.) IV. *Miképpen helyezték vissza az ispánok az elfoglalt fekvő jószágokba azokat, a kiket ezektől megfosztottak*, és V. törvénycikk *Kielégítő tanuvallatás megtörténte és elégtételadás után a hatalmaskodás tényeit a királyi curia eldöntése alá kell bocsátani* – a hatalmaskodási ügyek elbírálásáról. – CJH.
- ⁴³ Például Zsigmond király (illetve személyes jelenlétének) 1422-ben Debrecenben hozott ítélete, Pál bátai apát hatalmaskodásáról. – Bónis 1963, 226. p.
- ⁴⁴ 1462. évi I. *törvénycikk, azok az esetek, melyekben a perbehívás, az ország régi szokása szerint, halasztás nélkül a nyolczados törvényszéken kívül a király személyes jelenléte elé történhetik, bárhol tartózkodjék a király az ország határain belül*
7. § Ezek megannyian a király személyes jelenléte elébe idézhetők perbe, hosszabb vagy rövidebb határidőre, a helyeknek távolságához képest, a honnan a perbehívásnak történnie kell.
10. § És, mivel az az ítélet szilárdabb, melyet többek véleménye támogat, az ilyen ügyek elítélésében részt kell venniük azoknak a főpapoknak és báróknak, a kik ép akkor a király ur kuriájában jelen vannak.
16. § Továbbá kihirdetett gyűlést kell elrendelni, miként azt néhai Zsigmond császár és király dekretuma előszabja.
1498. évi VIII. *törvénycikk* a hatalmaskodás esetét a király a nyolczados és rövid törvényszékek határidején kívül vizsgálja meg vagy vitassa meg
3. § Ezért határoztuk, hogy ezentul jövőre a nemesek házainak megrohanása, valamint a nemesek igaz ok nélkül való letartóztatása, megverése, megebesítése és megölése miatt ennekutána indítandó összes peres ügyeket a királyi felség, bárhol legyen is ő felsége a nyolczados és rövid törvényszakokon kívül is eldönthesse és elintézhesse. – CJH.
Lásd még: Hajnik 1899, 21–22., Hajnik 1892, 22–23. p., 28. p; Istványi Géza: A generalis congregatio. *Levéltári Közlemények*, 1940/1941, 184. p.
- ⁴⁵ Bónis 1963, 236–237. p.
- ⁴⁶ A Hármaskönyv a hűtlenség elkövetési eseteit a korábbiakhoz képest 18 pontban sorolja fel, megerősítve ezzel a 15. századi törvényalkotásnak (1462:2. tc.; 1495:4. tc.) azt az irányát, amely a hűtlenséget keretként, a büntetés egységessége okán összefűzött magatartások laza halmazaként tárgyalja. A hatalmaskodás büne, mint a nemesi státuszhoz és szabadság védelméhez kötődő, nemesnek nemes elleni súlyos deliktuma, szintén átalakul a korszakban. Mátyás Decretum Maiusa a hatalmaskodásnak öt súlyos, főbenjáró ítélettel (sententia capitalis) elmarasztalható esetét sorolta fel: a nemesek házainak megrohanása, nemesi birtokok és jövedelmeik, tartozékaik elfoglalása, ugyancsak a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, ezenkívül a nemeseknek megebesítése, megverése vagy megölése. II. Jagelló Ulászló törvényei (1492:40–41. tc.) már két külön törvényben tesznek különbséget a kisebb és nagyobb hatalmaskodás esetei között.
- ⁴⁷ 1351. évi IX. *törvénycikk, hogy a törvényszéken elmarasztaltakat a bíró fogja el és egyezkedés végett három napig őrizze*
Ha valamely nemes a törvény rendje szerint a nádor és udvarbíránk vagy bármely más bíró előtt akármely tetteért, hatalmaskodás vagy párbajban való elbukás tényében, a patvarság, hamis tanuskodás, ál okiratok előmutatásának büntetésében és főbenjáró ítéletben elmarasztaltak. – CJH.
- ⁴⁸ 1328-ban Nagymartoni Pál országbíró fő- és jószágvesztési ítéletet hoz és felszólítja protonotáriusát, hogy az erről szóló ítéletlevelet adja ki. – Bertényi 1964, 190. p.
- ⁴⁹ 1495. évi III. *törvénycikk milyen módon kell valakit az országgyűlésen hűtlenség vagy felségsértés bűnében elmarasztalni*
A hűtlenek elmarasztalásáról szóló tizenharmadik cikkelyhez ezt adtuk:
1. § Hogyha a királyi felség valamely országlakosát hűtlenség vétkeiben akarja elmarasztalni, akkor az összes főpap, báró uraknak és a többi országlakosoknak egy bizonyos határnápra közönséges vagy országgyűlést rendeljen, a melyre a királyi felség parancslevelével, valamely káptalannak vagy conventnek szóló kézbesítőlevelével mellet az is személyesen és nem ügyvéd útján, perbe kell hivni, a kit hűtlenségi vétkekkel vádolnak. – CJH.
- ⁵⁰ Kondor 410. p.
- ⁵¹ IV. Béla király Pok nembeli Móric fia Móric királyi pohárnokmesternek 1246. január 10. In *Középkori Históriaik Oklevelekben (1000–1410)*. (Szerk.) Kristó Gyula, Szeged, 2000, Szegedi Középkorász Műhely, 52. p.
- ⁵² Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. (Historia-MTA, Budapest, 2008, 27. p.)
- ⁵³ Hármaskönyv – II. 57. cím *Mió hatálya van az elítelt ember részére adott királyi kegyelemnek? És a bírói illető részéről*, 325. p.
- ⁵⁴ Benda Kálmán: *Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI–XVII. században*, Budapest, 1975, Tankönyvkiadó, 8. p.
- ⁵⁵ Hajnik 1892, 25. p.
- ⁵⁶ Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest, 1883, MTA Könyvkiadó, 65–66, 78. p.
Ebben az esetben még az az ötlet is felmerült, hogy a bíróságot Bécsben vagy Prágában, tehát az országon kívül, az ország jogaival szembehelyezkedve (1536:41. tc.) hívják össze. A „designált bírák” külön-külön is leiratban lettek tájékoztatva az ügy és a királyi tekintély megővésének fontosságáról.
- ⁵⁷ Vuchetich Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere I. könyv*. Budapest, 1819, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 261–262. p.

⁵⁸ 1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről.

4. § Az ügynek elbírálása s megvizsgálása pedig közvetlenül egyedül a királyi felségre tartozván, az ő jóságos tetszésére marad fenn, hogy e szörnyű büntetett Ő császári királyi felsége maga személyében, magyar tanácsosaival, a hazai törvények szerint az országon belül, avagy kívül kívánja megvizsgálni és ellátni.

5. § Ha pedig a fenne említett Ő királyi felsége az ilyen bíráskodást saját személyében gyakorolni nem akarná: akkor maga helyett tetszése szerint kiküldendő magyar bírakat fog az ilyen ügyek elbírálására rendelni, de csak az országon belül s nem azon kívül, kik az ország fentebb jelzett törvényei értelmében fogják az ily ügyet megvizsgálni, s tartoznak azután az abból következő peres eljárást, egész terjedelmében, Ő kir. felségének előterjeszteni. – CJH.

⁵⁹ Az 1723. évi 9. a hűtlenségi bünt magukban foglaló esetekről szóló törvénycikk, rendet kívánt tenni a széttagolt és kusza magatartáscsoport tekintetében. A nyíltan a szent korona, királyi felség és az ország közállománya ellen támadókat, illetve ellenszegülőket, valamint az ország belső állományának feldúlására vagy megzavarására „*akármiféle embereket*” felfogadó és behívó személyeket büntette, fejük és a részükre eső ingó s ingatlan javaik elvesztésével. – CJH.

⁶⁰ 1723. évi XXX. Törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről – CJH.

⁶¹ 1723. évi XXVI. Törvénycikk a királyi ítélőtáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról s az idézés határidejéről – CJH.

⁶² 1790/91. évi LVI. Törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről – CJH.

Debrecen történetének utóbbi közel 300 évében meghatározó módon részese volt a felsőbbbíráskodásnak. A III. Károly-féle 1723-as igazságszolgáltatási reformoktól kezdve, amikor a Tiszántúli Kerületi Ítéltő Tábla felállt, máig összesen – alig 30 évnyi szünettel – állandóan működött a városban harmadfokú (vagy az ítélkezés aktuális fórumrendszerében annak megfelelő) ítélő fórum, s működtek mellettük természetesen alsóbb fokú bíróságok is.

A kezdetek

A rendi korszakban Debrecen szabad királyi városban a városi tanács mint önkormányzat egyben bíróságként is funkcionált. Büntetőperekben hozott ítéleteit nem lehetett jogorvoslattal megtámadni, a polgári perekben hozott döntések ellen azonban lehetett helye fellebbezésnek a tárnokmester bíróságához, a Tárnoki székhez. A bírói tisztség betöltésére nem szakmai alapon, nem a jogismeret alapján kerülhetett sor, hanem – ettől teljesen függetlenül – valamilyen más jogcímen nyerhetett egy személy olyan hatalmat, amely magában foglalta az igazságszolgáltatás jogát is.

A városi polgárokat jogvitáik intézésében¹ a városi bíró (később polgármester) és a tanács mellett a városkapitányi hivatal, a városi jegyző, bizonyos esetekben a tisztí ügyész segítette. Amikor a városi tanács az igazságszolgáltatással foglalkozott (még mindig nem elkülönítve egyéb, igazgatási jellegű ügyeitől), külön „*judiciális ülésen*”, néha már alkalmazott megnevezéssel „*törvényszékként*” járt el. Ez volt a városi polgárok tipikus ítélkező fóruma, hiszen a legtöbb ügy itt indult. Csak a kisebb, rendészeti jellegű, kihágási ügyekben nem kellett a tanácshoz menni, hiszen azokban a városkapitányi szék és a vásárbíró volt az illetékes.²

Az elsőfokú, helyi bíráskodás mellett – (már) amennyiben ekkoriban már lehetőség volt a jogorvoslatra – fellebbezési fórumok is léteztek. Büntetőügyekben a 18. század végéig nem lehetett fellebbezni, az ilyen ügyeket a tanács első és végső fokon bírálta le. Az 1790/91-es reform után a fellebbezési fóruma büntetőperben a királyi kúria volt.³

Balogh Judit

A felsőbbbíráskodás megszervezése Debrecenben

Polgári perek esetében a szabad királyi városok fellebbezési fóruma a már említett tárnoki szék⁴ volt, de lehetett a személynöki szék,⁵ vagy akár az 1723-as bírósági reformmal felállított kerületi tábla⁶ is. Debrecenben a Tiszántúli Kerületi (Ítéltő) Tábla működött egészen 1869. május végéig, ez ítélte meg másodfokon az elé terjesztett ügyeket.

Az 1848. évi áprilisi törvények nem hoztak érdemi változást a bírósági szervezet tekintetében, hiszen a jogi eszközökkel megvívott forradalom fő célkitűzése a közjogi, alkotmányos keretek megváltoztatása, nem pedig a finomhangolás volt. „*A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban, s a törvény további rendelkezései eddigi szerkezetükben fenntartandók*” – rendelkezett az 1848:III. tc. 27. §-a. Ennek megfelelően működött 1848 és 1850 tavasza között Debrecen város Törvényszéke, és ítél minden nagyobb súlyú büntető és polgári ügyben.⁷ Emellett (alsóbb fokon) a reformkorból megmaradt mezőrendőrség, továbbá a városkapitányi hivatal (ezen belül a kapitányszék) és a hadnagyszék volt hivatott jogviták rendezésére.

A szabadságharcot követő erős osztrák központosítás az önkormányzati bíráskodás megszüntetését eredményezte: államosították az igazságszolgáltatást, törekedtek a bírói hatásköröknek a közigazgatásról való leválasztására, és egységes fórumrendszert hoztak létre.

A fordulópontot tehát e tekintetben nem az 1848-as jogi forradalom, hanem sokkal inkább a neoabszolutizmus időszaka jelentette, amelyben – az Olmützi Alkotmány alapján – megjelent a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásának igénye. Helyes az a megállapítás, amely szerint „*paradox módon az Olmützi Alkotmány volt az első dokumentum, amely a hatalommegosztást, és*